

RESEÑAS

Manent, Marià: *L'aire daurat. Com un núvol lleuger*, edició i introducció a cura de D. Sam Abrams, Adesiara, Martorell, 2020, 238 pp. ISBN: 978-84-16948-57-4.

A *Sobre poetes i poesia*, T. S. Eliot ofereix un interessant al·legat a favor de la lectura de poetes menors: «Jo dubtaria de l'autenticitat de l'amor a la poesia de cap lector que no tingués un o dos d'aquests afectes personals per l'obra d'algun poeta que no és de gran importància històrica. Sospitaria que la persona a qui només agraden els poetes més importants segons els llibres d'història només és un estudiant diligent que posa molt poc de si mateix en les seves apreciacions.» D'acord amb la proposta d'Eliot, l'obra de poetes menors com Marià Manent mereix ser reeditada, estudiada i, sobretot, llegida. Això inclou no solament l'obra pròpia, sinó també les seves traduccions.

Marià Manent va dedicar molts esforços a versionar poesia xinesa. El resultat es va desplegar en tres llibres: *L'aire daurat* (1928), *Com un núvol lleuger* (1967) i *Vell país natal* (1986). Ara, Adesiara n'ha reeditat els dos primers en un sol volum a cura de D. Sam Abrams, autor també de la introducció. El tercer, que tant de bo sigui també reeditat aviat, té unes característiques lleugerament diferents dels dos primers. *L'aire daurat* i *Com un núvol lleuger* són antologies de poesia xinesa de diversos períodes i depenen de la mediació de traduccions franceses i angleses interposades (Manent no sabia xinès). *Vell país natal*, en canvi, aplega poemes d'un sol autor, Wang Wei, i és una obra feta en col·laboració amb la sinòloga Dolors Folch, que proporcionava a Manent una primera versió de cada ideograma a partir de la qual Manent construïa la seva interpretació poètica, que posteriorment era revisada per la mateixa Folch.

La introducció de D. Sam Abrams conté, com és habitual en els seus textos, afirmacions arriscades que tenen la virtut, si més no, de fer-nos pensar. Comença reflexionant sobre la constitució del cànon literari català i el lloc que hi tenen figures com la de Manent. La tesi d'Abrams és que el cànon estava sent fixat per una sèrie d'especialistes (cita, entre altres, Joaquim Molas, Joan Fuster, Jordi Castellanos, Joan Lluís Marfany i Josep M. Castellet) quan el procés va topar amb la irrupció de la postmodernitat. «I per aquest motiu hem

hagut d'esperar fins al declivi de la postmodernitat perquè es reprengués satisfactoriament el procés interromput amb la publicació del primer volum de la *Història de la literatura catalana*, dirigida per Àlex Broch, l'any 2013» (p. 12-13). Això explicaria «l'omissió o la descol·locació d'un munt d'autors i autores de primera magnitud» (p. 13), dels quals Abrams dona alguns exemples: Bertrana, Caterina Albert, Puig i Ferrer, López-Picó, Gaziol, Sagarra, Sales, Pedroló, etc. I en aquest marc es trobaria la seva reivindicació de Manent. La tesi em sembla discutible. En la cultura catalana, el debat sobre el concepte de postmodernitat no crec que hagi incidit gaire en les dinàmiques que contribueixen a l'establiment d'aquesta realitat sempre mòbil i en revisió que anomenem *cànon literari*, una realitat, d'altra banda, que va més enllà de les històries de la literatura. I si entre la conclusió de la *Història de la literatura catalana* dirigida per Martí de Riquer (1964-1988) i l'inici de l'homònima dirigida per Àlex Broch (iniciada el 2013 i en curs de publicació actualment) han passat vint-i-cinc anys, no em sembla que això sigui res d'extraordinari entre els grans projectes editorials d'aquesta magnitud. I sobretot, si tenim en compte que durant aquests vint-i-cinc anys es van continuar publicant amb normalitat un gran nombre de treballs especialitzats i de síntesi, i que el procés de crítica i elaboració del cànon s'ha anat efectuant d'acord amb els paràmetres propis de qualsevol literatura.

Pel que fa a Marià Manent, D. Sam Abrams el reivindica obertament: «Prescindir de Marià Manent és afeblir la tradició literària catalana, una tradició que ell va treballar tan esforçadament per vertebrar i consolidar» (p. 35). Abrams situa els dos llibres d'interpretacions del xinès que reedita en el marc de la poesia original de l'autor. Ho fa aollint-se a la lectura de Josep Palau i Fabre segons la qual les traduccions de Manent es poden classificar en tres grups: interpretacions, versions i traduccions; el primer terme recull la poesia amb més intervenció del traductor i l'últim la poesia més respectuosa amb l'original traduït. Abrams remet també al testimoni personal d'una conversa en què Manent mateix li va dir que hauria volgut incorporar *L'aire daurat* i *Com un núvol lleuger* dins la seva *Poesia completa*.

D. Sam Abrams estudia amb encert el procés que va de la versió anglesa o francesa de la qual parteix Manent i la interpretació catalana que n'ofereix. I explica molt bé quines eren els finalitats que tenia Manent a l'hora de traduir poesia: establir ponts entre cultures, enriquir la tradició d'arribada, mostrar la compatibilitat entre tradició i modernitat, revalorar la literatura catalana, disposar d'un banc de proves «per experimentar i afinar els recursos tècnics i formals amb vista a la creació d'obra pròpia» (p. 25). A més, Abrams situa les tres traduccions del xinès en tres moments de la trajectòria intel·lectual de Manent i, per tant, amb tres objectius propis també diferenciats. *L'aire daurat* és una obra de joventut de 1928 amb la qual «volia imposar un clar correctiu per redreçar la naixent tradició de traduccions de poesia xinesa clàssica al català, a fi d'evitar els tics estètics del modernisme, el noucentisme i les avantguardes» (p. 31). *Com un núvol lleuger* és una obra de maduresa de 1967 amb què Manent combat la bèstia negra que seria per a ell el realisme històric del moment. I *Vell país natal* és una obra de vellesa de 1986 que «recull la reacció de Manent davant el guirigall de la poesia dels anys vuitanta, amb els seus excessos confessionals a

l'americana, el seu avantguardisme tranuïtat i la seva càrrega d'eclecticisme de signe postmodern» (p. 32-33). Caldria veure si aquesta visió d'un Manent a contracorrent dels valors dominants en cadascuna de les seves etapes vitals és avalada per altres textos de l'autor, però, encertada o no, cal reconèixer que la hipòtesi està plantejada de manera convincent. Més indubtable em sembla el balanç que fa Abrams del llegat de les seves traduccions xineses sobre l'obra pròpia: «La poesia clàssica xinesa va apropar al nostre autor coses com el tractament de la natura, la concentració textual, la discreció, la contenció, la subtilesa, el refinament la sensualitat, la serenitat i l'equilibri perfecte entre personalitat i impersonalitat [...]. Ras i curt, la poesia xinesa clàssica va ajudar a l'eclosió de la veritable veu poètica de Marià Manent» (p. 33).

Som davant una edició d'una gran pulcritud i elegància, com és propi de tot el catàleg d'Adesiara. La disposició tipogràfica dels textos (els blancs, les portadelles, els tipus de lletra, la compaginació, etc.) són impecables. Més dubtes em genera l'edició filològica. El llibre es presenta com a «edició i introducció a cura de D. Sam Abrams», però no es fa explícit enlloc en què ha consistit aquesta cura de l'edició. És cert que no som davant una edició crítica, però el fet d'esmentar un curador de l'edició fa esperable una mínima nota sobre els criteris que han guiat la cura de l'edició. I aquests criteris no hi són enlloc. Del primer llibre editat se'n van fer quatre edicions (1928, 1946, 1947 i 1986), i del segon, dues (1967 i 1985), segons indica el mateix Abrams (p. 15). Hem de suposar que en tots dos casos es reedita l'última edició: la inclusió de la «Nota a la quarta edició» de *L'aire daurat* així ho fa pensar. Però no hauria sigut sobrer explicitar-ho en algun lloc. El llibre inclou al final unes «Notes» i una «Bibliografia» de Manent. Les notes tenen dos subapartats, corresponents als dos llibres reeditats, de manera que s'hi han juxtaposat les notes dels dos volums. La bibliografia, en canvi, és única per a tot el volum, però els títols tenen tots com a *terminus ad quem* el 1926, cosa que fa pensar que és la bibliografia que acompanyava *L'aire daurat*, i que *Com un núvol lleuger* no duia bibliografia. En termes filològics, potser hauria sigut millor que les notes i, quan és el cas, la bibliografia, se situessin al final de cada llibre i no com a paratextos de tot el conjunt, i així el lector disposaria d'una edició on el que pertany a un i altre llibre seria més clar.

Són, però, objeccions ben menors a una pulcra reedició que donarà nova vida a les traduccions de poesia xinesa de Marià Manent i que pot contribuir, a més, a posar el focus sobre les aportacions d'un poeta que, encara que no sigui de primeríssima magnitud, no per això ha de deixar de ser llegit. La reivindicació que en fa D. Sam Abrams és, doncs, totalment oportuna.

Ignasi Moreta
Universitat Pompeu Fabra
ignasi.moreta@upf.edu

Dolors Poch y Jordi Julià (eds.): *Escribir con dos voces. Bilingüismo, contacto idiomático y autotraducción en literaturas ibéricas*. València: Universitat de València, 2020. 246 páginas. ISBN 978-84-9134-572-5

La Península Ibérica, con su multiplicidad lingüística y su diversidad de sistemas literarios entrelazados, superpuestos, complementarios o enfrentados, resulta sin duda un caso de estudio relevante para diversas áreas de estudio, desde la Sociolingüística a la Literatura Comparada, los Estudios de Traducción o, por supuesto, lo que se ha dado en llamar Estudios Ibéricos, que quizás no sería sino una sección geográficamente limitada de todas las áreas anteriores. Es precisamente este tipo de fenómenos de contacto, intercambio y sustitución lingüística que se produce en sistemas complejos, con sus consecuentes implicaciones literarias y culturales, el que se sitúa en el centro del foco del volumen *Escribir con dos voces*, coordinado por Dolors Poch y Jordi Julià. Se inscribe, así, esta obra en una larga tradición de estudios sobre la convivencia de diversas lenguas y literaturas en un mismo espacio geocultural, sea este la Península Ibérica, Cataluña o Galicia, por mencionar algunos casos obvios, tradición en la que se destacan publicaciones como *Lenguas juntas y revueltas* (coordinada por Dolors Poch) o *La cultura catalana de expresión castellana. Estudios de literatura, teatro y cine*, editado por Stewart King, entre muchas otras.

De hecho, aunque el volumen se organiza agrupando los capítulos por el espacio geocultural al que se refieren (Galicia, País Vasco, Asturias y Cataluña, respectivamente), lo cierto es que también sería posible hacer otra lectura transversal o temática, quizás incluso más enriquecedora por los paralelismos y las comparaciones posibles entre estas diversas áreas. En esa otra lectura, las secciones podrían estar dedicadas, como el subtítulo del volumen adecuadamente apunta, a los efectos o manifestaciones del contacto de lenguas en autores y obras individuales; a la configuración y relación entre sistemas literarios bilingües que comparten un mismo espacio geográfico y cultural, y por último a la (auto)traducción, que es, como sabemos, un vehículo privilegiado de conexión y diálogo entre sistemas literarios, algo particularmente relevante en el caso de la Península Ibérica. De hecho, casi la mitad de los capítulos del volumen están dedicados, en mayor o menor medida, a la traducción, mostrando así una vez más la necesidad de establecer interrelaciones y entrecruzamientos entre los Estudios Ibéricos y los Estudios de Traducción, tal como Esther Gimeno Ugalde o Leslie Harkema han defendido en diversas ocasiones.

Por otra parte, cabe comenzar la exposición del contenido del volumen destacando el hecho de que, a pesar de la diversidad de temas y planteamientos de los diversos textos que lo componen, el rigor y el interés de los capítulos se mantiene siempre a un muy alto nivel. Ejemplo de ello son los tres textos dedicados al sistema (o sistemas) literario(s) gallego(s), obra de Rexina Rodríguez Vega, Maria do Cebreiro Rábade Villar y Cristina Martínez Tejero. El primero de ellos presenta una necesaria historia de la autotraducción en la literatura gallega contemporánea, estableciendo así un corpus textual de referencia sobre el que sin duda podrían desarrollarse otros estudios posteriores. El capítulo de autoría de Maria do Cebreiro Rábade Villar, por su parte, es el de mayor densidad teórica de este primer apartado, y quizás de todo el volumen, y se plantea

un conjunto de reflexiones sobre el papel «espectral» de la traducción, y en particular de la traducción denominada «de autor» (frente a la profesional o institucional), en el caso del sistema literario gallego, mencionando a Álvaro Cunqueiro como caso de estudio relevante para sus planteamientos. Y a Álvaro Cunqueiro está dedicado también el tercer capítulo de esta primera sección, de Cristina Martínez Tejero, quien presenta a este autor como caso paradigmático de una existencia ambivalente, bailando entre (y jugando con) las líneas difusas que separan los sistemas literarios gallego y español.

Los tres capítulos siguientes, dedicados a la literatura vasca, ofrecen tres visiones diversas sobre las particularidades sistémicas de dicha literatura. Jon Kortazar, en una actualización de un texto previo, basado a su vez en las propuestas de Antón Figueroa para el caso gallego, plantea las disyuntivas o «tensiones» a las que se enfrenta un escritor de una literatura menor o minorizada como la vasca: la elección de lengua, de norma lingüística, de tema o de perspectiva ideológica, entre otras, cuestiones que no se plantean, o se plantean de forma menos acuciante, a autores de sistemas literarios plenamente establecidos o dominantes. Lourdes Otaegi Imaz, por su parte, ofrece un interesante panorama histórico y teórico sobre el papel de la (auto)traducción en el sistema vasco, con particular atención a las ediciones bilingües, sobre todo de poesía, y con la obra *Biotz Begietan* de Lizardi como caso específico de estudio. Cierra este apartado un texto de Mari Jose Olaziregi, en el que la autora regresa a un tema central en sus reflexiones: el papel y la posición de la literatura vasca en el contexto ibérico e internacional, un tema en el que nuevamente la traducción juega un papel decisivo.

El apartado dedicado a la literatura asturiana es quizás el que menos dialoga o se entrelaza con los restantes, ya que, sin negar en absoluto el valor y el interés de los dos textos que lo componen, ofrece una menor reflexión sobre los temas transversales del volumen (bilingüismo, contacto de lenguas, traducción). Se complementan, eso sí, mutuamente de forma ejemplar, al proponer el texto de Xosé Bolado un acercamiento a la «poesía asturiana del siglo XX», y el de Leopoldo Sánchez Torre una «travesía de la poesía contemporánea en asturiano» desde el *Surdimientu* de los años 70, también con unas reflexiones finales sobre los procesos de autotraducción en la literatura asturiana.

El volumen se cierra con los textos dedicados a la literatura escrita en catalán (aunque con orígenes geográficos diversificados, de Valencia hasta la Alta Cerdanya, lo que en sí mismo también es un aspecto destacable). Encontramos, así, un capítulo de Pere Ballart sobre la lírica bilingüe de Maria Beneyto; otro de autoría de Jordi Julià sobre bilingüismo y contacto idiomático en la obra de Jordi Pere Cerdá; un tercero sobre las versiones españolas de los cuentos de Carme Riera, firmado por Margarita Freixas, y cierra la sección (y el volumen) al capítulo de Dolors Poch, con una interesante y fructífera aproximación al modo en que las lenguas *traspuen*, esto es, gotean, rezuman o se infiltran en la escritura de autores bilingües, fenómeno ejemplificado en la obra castellana de Josep Pla. Se trata de cuatro capítulos sobre autores específicos, pero que ofrecen un abanico muy atractivo de posibilidades de análisis, que podría ser traspuesto a otros autores o espacios culturales.

Escribir con dos voces es, por tanto, un volumen de gran relevancia para estudiosos interesados en la configuración lingüística, literaria y cultural de la Península Ibérica, así como de las diferentes áreas geoculturales que la integran, se adscriban o no al paradigma de los llamados «Estudios Ibéricos». Son de particular relevancia las reflexiones y los estudios de caso sobre (auto)traducción, ya que, como hemos apuntado al inicio, esta es un área especialmente significativa en el estudio de las relaciones entre culturas, y más aún en un sistema interliterario como el ibérico, en el que las transferencias e interferencias son tan frecuentes y poderosas. Por otra parte, insistiendo una vez más en la calidad y el rigor del conjunto de textos reunidos en este volumen, quizás podría haberse complementado el conjunto de estudios de caso con una aproximación teórica conjunta, particularmente en aquellos apartados, como el dedicado a la literatura catalana, en que los capítulos ofrecen aproximaciones a autores u obras específicas, pero sin un marco metodológico o conceptual común. En cualquier caso, el siempre difícil equilibrio entre unidad temática y diversidad de enfoques e intereses, común a cualquier obra colectiva, se mantiene en *Escribir con dos voces* de forma más que satisfactoria, mérito que corresponde no solo a los autores de los textos sino también, sin duda, a los coordinadores del volumen.

Santiago Pérez Isasi
 Centro de Estudos Comparatistas
 Faculdade de Letras, Universidade de Lisboa
 santiagoperez@campus.ul.pt

Vicent Josep Escartí. *La pesta a València (1647-1648). La Memòria de Francesc Gavalvà i la Carta de Pau d'Alacant*, «Debats» 37, València, Institució Alfons el Magnànim 2021, 265 pp. ISBN: 978-84-7822-854-6

A fi de donar la benvinguda al llibre, cal ressaltar una qualitat que no és potser de les més corrents normalment: l'oportunitat. I és idònia en aquest cas, ja que la temàtica resulta d'allò més escaient per a publicar-se en temps de pandèmia, com és l'actual -en 2021 encara-, convidant la lectura a la comparació d'aspectes de tota mena que cobren un interès rellevant, si més no des del punt de vista de la curiositat. Així, hi ha coincidències entre el covid 19 i la pesta que afectà la ciutat de València al període que marca el títol, des de la cerca de remeis, la manifestació del patiment i la repercussió social o l'angoixat còmput de les morts, fins al fet de «perimetrar» la ciutat. (Notem que aquest vocable, molt utilitzat avui a les notícies per televisió i que serveix per a expressar el fet d'encerclar o delimitar un territori, no es troba registrat als diccionaris normatius del català ni del castellà).

Quant al contrast apuntat dels dos desastres epidèmics -el contemporani i el de quatre segles enrere-, la diferència més acusada -com ja era d'esperar- és la relativa a la funció de l'àmbit religiós, al qual avui no se'l fa responsable com a

causa de la malaltia, així com no se celebra l'assuaujament sanitos per mitjà de processions. A València, tanmateix, aleshores s'atribuí la superació de la pesta als bons afers dels sants,¹ bé que hi hagué a més un control reial, amb tarannà de perfilar responsabilitats i mèrits, demanant-ne una relació informativa,² i s'acabà feliçment celebrant una processó³ (201). Els contrastos són colpidors en alguns detalls, com ara el relatiu als sagraments, ja que s'hi relleven els eclesiàstics que feren els oficis religiosos amb una aureola d'heroicitat, mentre que recentment n'ha sortit al telediari el nom d'algun pejorativament per haver oficiat en un convent de clausura sense mascareta, o bé es constata que la gran part d'esglésies ha tancat les portes i anul·lat les misses per a evitar els contagis. Però el més representatiu des del punt de vista comparatiu és potser l'equivalència del paper fonamental de l'estament eclesiàstic, corresponent en la nostra època al del personal sanitari i les respectives administracions. En realitat, s'hi fa ben palès el canvi funcional de les grans bases socials, que, com ha passat amb altres casos, com el militar, s'han mogut de lloc -sense perdre entitat, però-; en resum, no s'ha vist anorreada la íntima vivència religiosa com tampoc el sentiment patri de la terra o del país i la seva necessària protecció, del somatent als drons. A l'endemig, han intervingut elements de pes, des de l'onada racionalista a l'ideal democràtic. Són reflexions que -tot i que no hi figurin- sorgeixen en llegir aquest suggestiu llibre i que donem tan sols a tall d'exemple com evocadores i xocants.

Així doncs, arran de dita comparació contrastiva entre segles, també s'obren en paral·lel tota mena d'observacions sobre les semblances, com ara quant a la urgència d'ubicar i atendre els malalts en nous espais: aleshores es construïren barraques (175), així com actualment s'ha recorregut a hospitals d'emergència o s'han habilitat llocs impensats.

Havent comentat a l'avançada un aspecte d'interès actual a causa de l'aproximació temàtica, cosa que afavoreix la consulta o lectura d'aquest llibre, passem seguidament a la seva descripció. Pel que fa al rigor i exposició del tema, cal dir que l'autor, el professor de Filologia Catalana, Vicent Josep Escartí, és també llicenciat en Història; bé avalen la seva preparació les 11 pàgines de bibliografia (75-86). Totes dues marques professionals expliquen la valoració i el tractament adequats dels dos textos que aplega aquesta publicació.

Segons escau, l'autor i editor ens introdueix mitjançant una breu situació històrica dins d'aquest espai geogràfic; pel que fa al passat, s'hi fa esment del primer memorialista, Melcior Miralles, al segle XIV; pel que fa a l'època, el Sisents, es qualifica com un segle complicat, fet que ja davallava de l'anterior, amb canvis de població i també de llengua (11-14). En conseqüència, el primer que cal dir quant al text que llegim és que és una traducció del castellà, d'acord

¹ Capítol XXVIII: *València deu l'alegria de la seua convalescència i salut a la intercessió dels seus sants patrons* (189-193).

² Capítol XXIX: *Mana sa majestat al comte d'Oropesa que li envie un escrit on s'explique la qualitat, guariment i preservatiu del contagi* (193-195).

³ Capítol XXXII: *Es publica la salut de València i es donen les gràcies a Déu amb una processó general* (200-203).

amb el bon criteri de retornar a la llengua original valenciana els textos escrits en castellà durant els segles XVI-XX (75), noble tasca considerada com un enriquiment.⁴

La primera obra consisteix en la relació que Francesc Gavaldà, frare de l'orde dels predicadors, fa de l'epidèmia de pesta viscuda recentment, la qual té per títol: *Memòria dels successos particulars de València i el seu Regne en els anys 1647 i 1648, temps de pesta*. Compta amb 34 capítols, que ací van de la p. 87 a la 217; per tant, componen el gruix del llibre.

El llibre de Gavaldà s'obre amb els permisos i llicències condicionants de l'*Imprimatur*, segons era acostumat en aquells temps, i amb un poema del prevere Pere Jacint Morlà en lloança de l'autor del llibre; prèviament, amb tot, hi ha la dedicatòria de l'autor «A la molt il·lustre, lleial i coronada ciutat de València», com capellà de les senyories a qui se'ls adreça en representació municipal. L'autor, un religiós erudit -com esdevé també al següent text-, de fet, amb el seu escrit fa un relat hagiogràfic mitjançant models de conducta memorables.

Entre els efectes de la pesta, la relació deixa assentat des del començament un de principal: els perniciosos efectes econòmics de la malaltia; així mateix i de costat, atesta el desconcert inicial i els diversos parers davant l'escomesa del desastre i la seva corba ascendent (109-111). Segons el que hem comentat abans, en referència a aquestes dues conseqüències, podem afegir que si fa no fa és igual que avui; amb certs matisos, com ara que Gavaldà esmenta de primer els perjudicis sobre els pobres, mentre que avui s'ha concentrat la malura als ancians.

Es van relatant les mesures adoptades, físiques -guardant les portes de la ciutat- i espirituals -organitzant rogatives-. En aquest camp -ja ho hem dit- hi ha una significativa diferència amb els nostres dies, havent-se centrat avui com prioritària la investigació entorn d'una vacuna com el remei més efectiu; i a l'altre cantó, al del passat, destaquem com contrast la solemnitat amb què s'acudí a venerar el cos incorrupte del frare Lluís Beltran, mort en 1581 (119). Entre les solucions més o menys semblants, veiem que el desenvolupament epidèmic provocà situar les infermeries amb asèpsia o aïlladament -aleshores, fora murs-; cal aclarir que abans eren llocs al càrrec d'ordes religioses (126), que funcionaven sota l'autoritat d'un administrador general (134), mentre que avui els encarregats de la gestió sanitària són laics, metges i infermers, sobre qui recauen els maldecaps i els aplaudiments.

Els capítols centrals del llibre, esgarrifosos i apocalíptics, arriben a detallar l'agonia i mort de l'arquebisbe de la ciutat de València, «mort -presentada quasi com un sacrifici a Déu, per calmar la seua ira» (66). Fets i visions que preparen el lector per tal de «justificar algunes accions que vindran després, com el bandolerisme del país» (*ib.*).

⁴ «La nostra tasca ha volgut fer un viatge de retorn: hem volgut retornar a la llengua en què sens dubte s'expressaven cada dia els seus autors, aquells escrits que les circumstàncies de la conjuntura global en què es movien provocaren que fossen en castellà» (73-74).

Tot plegat, el relat de la pesta per part del dominic valencià té un evident valor testimonial, d'intencionalitat rigorosa, tarannà que continua amb altres esdeveniments històrics posteriors, però que Escartí deixa de banda, centrant el seu llibre en el relat de la pesta a València i les seves circumstàncies.

L'altra obra que es recull ací, la *Carta* de Pau d'Alacant, té el mateix objectiu i data de 1648, tres anys anterior doncs a la de Gavaldà. Es tracta d'un text més conegut que l'anterior, conservat a la Biblioteca Menéndez Pelayo de Santander i accessible via internet.

Veiem també ací els prolegòmens similars al de l'altre llibre: els permisos corresponents i alguns poemes. L'obra, molt més curta que l'altra (35 pàgines) consisteix en una carta adreçada al Reverendíssim Pare General explicant el comportament dels religiosos en l'hospital dels quals va recaure la cura dels empestats. Hi precedeix la prèdica amb què el provincial animà els bons religiosos; prèdica curiosa, ja que junt amb les referències bíbliques, cita Plató i Eurípides, cosa que denota que l'autoritat dels clàssics era encara viva o amb certa ascendència entre el poble, ja que difícilment se sentiria llur cita en un sermó d'avui.

Entrant en matèria, se'ns explica que es fa aquest escrit per a la conservació en la memòria dels fets heroics durant la pesta; els protagonistes són 27 religiosos caputxins, dels quals s'esmenten, d'un a un, les dades biogràfiques, a l'estil típicament hagiogràfic, tractant-los de màrtirs o benaventurats. Reprodueixo la més curta, la *De fra Fèlix de Castelló*, que constitueix el capítol XXVI:

El germà *fra Fèlix de Castelló*, religiós llec que portava denou anys en religió, donà bastants proves de la seua enteresa: era molt obedient, en qualsevol lloc on se li encarregàs un treball, el feia perfectament; era modest, circumspecte, continu en l'oració i cobejós de mortificacions. Descansà en el Senyor el 9 de novembre, als 42 anys d'edat (257).

La carta que recull la relació que constitueix aquest llibre va signada per «Fra Pau d'Alacant, Predicador». El text, així mateix -com vam assenyalar amb el de Gavaldà-, ofereix aguts comentaris o convida a fer càbales front als comportaments i enfocament del segle XXI davant d'una calamitat natural semblant; fets que permeten aguar el comparatisme sociològic entre la desgràcia vista i difosa dificultosament a través d'escrits puntuals i la predicació o bé directíssimament a través dels mitjans de comunicació moderns. No és difícil entreveure, doncs, la dissemblant problemàtica derivada de la manca d'informació en altres temps, afrontada a l'excès, manipulació o lluita d'avui pel protagonisme i poder que sobretot atorga la imatge.

A tall de colofó de l'edició del llibre figuren les dues portades reproduïdes -respectivament, pp. 261 i 263-, dada així mateix interessant. La de la *Carta*, per la disposició i fins i tot per la tipografia (el joc de les versals) fa pensar al paper segellat de l'època, que també era el de rigor en portades de llibres; i la de la *Memòria*, amb el títol tot ornat i encabit en una orla figurativa, és més pròpia del llibre imprès. En aquesta, el títol es troba «dins un marc a manera de cornucòpia, amb quatre angelets que sostenen sengles escuts: Dalt, els dels dominics

i, a sota, i de majors dimensions, el de la ciutat de València» (57). Per si de cas pot presentar alguna utilitat la comparació amb altres dues obres impreses a Barcelona, les acaro amb un parell que tinc a mà en les llengües llavors imperants, llatí i castellà: del 1679 (*Officia propria sanctorum*, amb dibuix semblant però més arquitectònic) i del 1680 (*Obras de la gloriosa madre Santa Teresa de Jesus*, de més discret ornament, reduït a un escut religiós).

Donada la noblesa dels aspectes formals del llibre suara editat cal aportar-hi algunes referències que justifiquen la felicitació a la institució cultural d'Alfons el Magnànim. Es tracta d'un llibre petitó, però d'una edició molt ben acurada, podríem dir modélica; al meu parer, amb tot, fora d'un detall que -potser per experiència personal- se'm fa sobresortint: el tamany de la lletra de les notes a peu de pàgina, tan petita que fa de mal llegir. (Puntualització que tinc present perquè fou el retret que va fer el Dr. Riquer a la meua edició de *Lo somni* de Metge de 2007, quan ell, que era uns anys més gran que el que jo sóc ara, li devia costar llegir-les).

Un darrer detall de *savoir faire* per part de l'editorial el tenim a la darreríssima pàgina, on es donen les dades completes i ordenades referents a la impressió (exemplars, impremta, etc.), especificació que arrodoneix una edició tan ben feta.

Júlia Butinyà
Universidad Nacional de Educación a Distancia

Atles lingüístic del domini català. Cròniques del treball de camp (2020): Joan Veny i Lúdia Pons i Griera (dir). Edició a cura de Lúdia Pons i Griera. «Biblioteca de Dialectologia i Sociolingüística», XXII. Barcelona, IEC. Secció Filològica. 419 pp., ISBN: 978-84-9965-548-2

No escauria ara una lloança dels 9 magnífics volums de l'*Atles lingüístic del domini català (ALDC)*, obra ja reconeguda arreu, exemplar per al camp científic i eina de gran utilitat més enllà encara de l'àmbit estrictament lingüístic; senzillament, perquè no cal. Ara bé, davant d'efemèrides de relleu convé valorar l'entorn que les van promoure o que van contribuir a realitzar-les; com sí és ara el cas. Amb això vull dir que ens trobem davant un llibre descriptiu del procés d'elaboració dels inicis de dit *Atles*, procés que presenta interès, històric d'una banda i modèlic d'altra des del punt de vista científic i de l'humà, per tal com pot servir per a altres treballs o a diferents nivells.

El nostre llibre consisteix en la publicació de les cròniques d'aquells inicis, que van de l'any 1964 al 1978; són precedides per la relació dels noms dels 36 participants en els equips d'enquesta. En primer lloc, però, hi ha un Preàmbul, necessari per tal de justificar i d'acompanyar els textos amb les explicacions oportunes; encara, aquesta introducció comença per una una succinta Presentació, convenient a fi de situar la gènesi i la història de l'*ALDC* en poques línies.

En segon lloc, es troben les *Característiques de l'edició*, on s'avancen els comentaris precisos per poder valorar la feina de camp realitzada, gràcies a la qual s'aconseguí el material per tal de confeccionar els mapes. Els apartats que acullen aquesta informació s'agrupen en els següents temes: Desplaçaments, Localitats, Allotjament. Introdutors. Enquestadors. Informadors. Compensació pel treball. Nombre d'informants. Gravació magnetofònica. Lloc d'enquesta. Observacions lingüístiques. Despeses. Gentileses.

La utilitat d'aquestes informacions prèvies a la lectura de les cròniques es fa palès perquè en ressalta el mèrit, tenint en compte que les poblacions estudiades assolien un total de 190, fet que ja deixa veure que la imprescindible coordinació suposava una tasca considerable. La feina es repartia entre els informadors seleccionats segons els criteris de la geolingüística tradicional; el procés d'elaboració de les cròniques, que va des de donar compte de la marxa dels interrogatoris a la problemàtica derivada dels viatges o allotjament, tot, era objectiu a ressenyar per constància de la correcció de la labor feta, així com de les condicions i circumstàncies que afectaven al recull del bagatge informatiu (alteracions de localitats per diversos motius; persones que intervingueren -del batlle a una personalitat coneguda o propícia-, etc.). Sense deixar al calaix les riques anècdotes viscudes, que són el pa i la sal de qualsevol treball d'aquestes característiques que vulgui mantenir fresca i fecunda tota la seva vitalitat.

Així s'entén que, dins l'organització inicial, tingués protagonisme la feina prèvia de les enquestes, que incloïa la col·laboració d'ajudants pertot arreu, sobretot a causa d'haver de localitzar i triar els informadors: «la part més àrdua i treballosa de la fase de recollida de materials» (13); així com s'ha de tenir present que a vegades es trigaven dos o tres dies a contestar les gairebé 2.500 preguntes que es formulaven en cada ocasió. Amb tot, és de suposar que les dificultats es devien superar amb optimisme quan, poc abans, en l'àmbit de la cultura catalana havia trobat molt bona resposta popular l'empresa del *Diccionari català-valencià-balear*.

La segona part d'aquest Preàmbul, abans de passar a fer la relació de les cròniques, tracta de les *Característiques de l'edició* (17). Les dades principals fan referència als nou dietaris, que apleguen 834 pàgines, i a l'elecció de la presentació formal del recull, com ara pel que fa a l'ordenació de les cròniques per anys i dies de sortida en campanya per part de cada equip; així també s'hi exposa la sistemàtica seguida, procurant respectar la forma de redactar de cada cronista i mantenint les peculiaritats lingüístiques i l'estil de cadascú; bé que s'hagin regularitzat les coordenades essencials (ortogràfiques, tipogràfiques i de clarificació lèxica) per a facilitar l'edició. Tot plegat, com un segon moment de l'experiència viscuda originalment, un cop recuperat aquell bagatge, es tractava d'ordenar-lo, clarificar-lo i revisar-lo abans de donar l'*imprimatur* definitiu per a la impremta.

Tota aquesta part introductòria ens fa valorar que les cròniques reflecteixen una part molt difícil del projecte de l'*ALDC* -la inicial-, efectuada amb una tecnologia molt inferior a l'actual; però que -com clou el Preàmbul- proporcionà a l'equip un coneixement ben ric de la vida, la terra, la llengua i la manera de ser de les persones.

Tot seguit, es donen les referències bibliogràfiques (21).

A continuació del Preàmbul, vénen les Cròniques, part que constitueix el gruix del llibre i de què en donem a tall d'exemple només una petita part d'una en concret. I posats a triar, prenc la de Banyoles, lloc on vaig gaudir bona part de la meva infància, al costat de la meva àvia paterna, amb qui anava a llocs que s'hi relacionen -com Guèmol o l'estany-, qui vivia a la plaça on se celebra el mercat -també esmentat-, d'una nissaga que havia treballat el cànem -activitat referida així mateix- i amb qui parlava amb els pagesos del voltant -alguns, ara, informadors-. Dita enquesta la portà a terme Joaquim Rafel i Fontanals, el 14 d'agost del 1968, l'endemà d'haver fet a un pagès dites preguntes.

«A les nou ja son a Guèmol amb el señor Josep Coll. Fem la part d'insectes i el capítol de 'vària'; a més, gravem unes narracions sobre la manera de fer el vi i la manipulació del cànem.

Cap a les onze tornem al centre de Banyoles. Avui és mercat i tothom va de bòlit. Quedem per la tarda amb els altres dos informants i aprofitem el temps que falta per dinar, anant-nos-en a banyar a l'estany.

A un quart de cinc tornem a treballar a casa el senyor Gratacós, amb aquest i l'avi (en Pere Comas); fem tot el que falta o repassem el que vam fer amb el pagès. En acabar, ens tornem cap a Guèmol a repassar els buits que ens havien deixat aquests dos. Així ha quedat bastant complet tot.

Al vespre jo no em trobo gaire bé; es veu que m'ha fet mal el sopar. Em quedo a l'habitació i en Miquel va a acomiadar-se del Pere Comas, net, el veterinari. Hem pagat la fonda, perquè ja és una cosa menys que haurem de fer demà al matí. Als informants no els hem donat res; donar-los diners, a aquests, ens ha semblat ridícul; i, d'altra banda, no hem sabut què comprar-los (només fumava un dels tres). Els hem convençut que era un servei que fèiem tots plegats a la llengua i a la ciència i els hem deixat la mar de contents» (153).

Tot i que el llibre consisteix en la descripció feta fins ací molt resumidament, potser podríem fer-hi caliu donant algunes referències properes, com ara a l'*Atlas Lingüístico de la Península Ibérica (ALPI)*, on intervingueren o s'hi relacionaren personalitats catalanes com mossèn Antoni Griera o Francesc de Borja Moll, qui hi participà com informador;⁵ així mateix hi espigolem altres noms de relleu com Tomás Navarro Tomás o Amado Alonso. Pot convenir recordar que aquest atlas s'emprenia a instàncies d'una figura com Ramón Menéndez Pidal i a l'ombra de l'*Atlas Linguistique de la France*, notes que ens permeten dibuixar un ric enfilall geolingüístic.

⁵ Cfr. José Ignacio Pérez Pascual, «El inicio de las encuestas del *Atlas Lingüístico de la Península Ibérica*», *BRAE* XCVIII, c. CCCXVIII, pp. 573-597; cal dir que aquest article es diferencia de la temàtica del nostre llibre sobretot per atendre més a les relacions i gestions de l'equip professional que a les vicissituds del procés d'enquesta. En la mateixa línia també pot interessar el recent treball de Francisco Abad «Catalán, vasco y gallego en Menéndez Pidal y los coautores del *ALPI*», *RLCGV* 25 (2020): 295-303.

D'altra banda, també dins una aureola veïna, podríem atendre altres realitzacions si no ben bé iguals ni amb prevalença lingüística, però que són familiars a la temàtica del nostre llibre; suggerència la que farem que, si no es deixés de banda per ser massa coneguda o per insignificant, podria tenir certa utilitat afegida dins l'àmbit dels precedents en el camp de la dialectologia. Ens anima a fer-hi avinent que, al Preàmbul vist, s'apunten les *eixides* d'Antoni M. Alcover, que ja recollien detalls de tota mena, amb un llenguatge natural i ben atent als aspectes humans i materials que envoltaven la seva recerca (10). Tot seguit s'hi esmenta encara com precedent la *Excursión caprifilológica por tierras de Aragón* (1934), a càrrec de Lorenzo Rodríguez Castellano i Manuel Sanchis Guarner, arran de les enquestes per l'ALPI, on es valoraven així mateix les anècdotes que havien format part de la informació, des del caràcter dels aragonesos a les avaries del cotxe, un Ford.

En aquest punt és on, si estem ben informats, allargant la indagació a una parcel·la més llunyana, gairebé de la prehistòria de la geolingüística catalana, hi hauríem d'anteposar una aportació anterior, un vocabulari recollit a Banyoles i els seus voltants, cap a les acaballes del segle XIX. Aquesta selecció lexicogràfica, que aparegué dins l'*Extret del Anuari de l'Associació d'Excursions Catalana*,⁶ la vaig utilitzar per la meua tesi doctoral,⁷ donat que l'objecte n'era un autor banyolí de la Renaixença, F. X. Butinyà, SI;⁸ hi he recorregut algunes altres vegades, sobretot a causa de l'edició que vaig fer de la seva obra literària principal, *La venjança del martre* (1871).⁹

En aquell extret, doncs, de la mà del gran excursionista Ramon Arabia i Solanas,¹⁰ s'inclou un vocabulari sobre les peculiaritats de la parla de la contrada banyolina (pp. 105-112), al qual segueixen 6 fulls amb rics comentaris lingüístics i algun de literari;¹¹ el treball, de 166 pàgines en total, es dedica a fer

⁶ Es va publicar a l'*Extret del Anuari de l'Associació d'Excursions Catalana 1882. De Ripoll a Girona*. N'he reeditat el vocabulari estrictament en «Un vocabulari banyolí d'ara fa cent anys», *Revista de Banyoles* 598-599 (1981), amb ocasió del centenari.

⁷ *Estudio histórico-literario de Francisco Javier Butinyà (1834-1899)*, dirigida per Antoni Comas (Universitat de Barcelona, 1978).

⁸ N'he tractat en alguns llibres i múltiples revistes (*Analecta Sacra Tarraconensia*, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, *Documentos. Anthropos*, *BRABLB*, *Revista de Girona*, *Revista de l'Alguer*, *RLLCGV*, *Serra d'Or...*), de 1980 a 2010.

⁹ *La venjança del martre. Peça de sant Martirià*. Francesc Xavier Butinyà, Banyoles: Centre d'Estudis Comarcals, 1996; llibre tanmateix que no ha tingut -que jo sàpiga- cap ressò. Cal advertir que qui n'havia donat referència, valorant el text, destacant-lo dins el gènere dramàtic hagiogràfic i anomenant-lo com *Peça de sant Martirià* -atenent que es considerava anònim i del segle XVIII- fou el Dr. Comas a la *Història de la Literatura Catalana* (IV, 1964, pp. 795-800, 805); ara bé, a l'edició següent (1984), es reproduí el que deïa -erròniament- la 1ª edició, insistint en l'anonimat i la mala datació.

¹⁰ Un detall que subratlla l'interès del meu exemplar és que té algunes anotacions a mà, dedudes a algun avantpassat.

¹¹ Em servia, doncs, des del punt de vista lexicològic per contrastar l'obra del P. Butinyà, així com m'ajudava a caracteritzar la seva llengua, «que respon al del nord del domini lingüístic, amb la consabuda identificació de vocals àtones (*remat/ramada; morfullar/ murfullar*). Aquells trets es poden apreciar també en el lèxic, amb formes i girs propis de l'àrea gironina (*baldament*).

relació detinguda d'aquell itinerari gironí, recorregut en 20 dies.¹² Les observacions abasten molts aspectes: artístic, econòmic, epigràfic, folklòric, geogràfic... (incloent dibuixos de l'autor i tot), dins l'espectre del que podríem qualificar de geografia humana. No en faré una descripció, ja que no és ocasió ni moment; però sí que ho és, al meu entendre, d'indicar cert parentiu amb els trets de les cròniques del llibre que ressenyem, propis del tipus d'activitats anteriors a la confecció dels atles; tot i que, de manera inversa, la part lingüística -que ha estat ben interessant per a les meves investigacions- ací sigui envoltada per informacions, descripcions i comentaris d'un carés més ampli.

Avui, 25 novembre de 2020, en què celebrem el centenari del neixement del Dr. Badia i Margarit amb un acte d'homenatge virtual promogut per la secció Filològica de l'IEC, he redactat aquesta ressenya, recordant que va ser ell -tot just promotor de l'*ALDC* amb Germà Colón- qui va promoure alhora la redacció de les jornades de treball que ressenyo, encarregant que -una mica a l'estil de l'excursionista decimonònic- a cada jornada de treball, s'anotés «el procés de recerca dels informants, s'expliquessin les seves aptituds, el temps dedicat, les dificultats sorgides i altres incidències» (9-10).

Júlia Butinyà
Universidad Nacional de Educación a Distancia

Ara bé, tot i que comptem amb l'estudi que va fer Arabia i Solanas sobre les característiques del català del sector de Banyoles poc després de la redacció de la nostra obra, és arriscat d'assegurar els usos peculiars banyolins, sobretot a la llum de les moltes coincidències que presenta aquell vocabulari amb el *Diccionari de Labèrnia* (ed.1864). De tota manera, la utilització de vocables que Coromines atesta com a gironins n'és una bona guia, així com advertirem alguns trets clarament peculiars d'aquella parla». De la Introducció a la *La venjança del martre*, o. cit., pp. 11-12.

¹² Des del 7 de setembre de 1881, en què es començà a registrar un diari de l'excursió; Arabia va anar acompanyat d'un alpinista (Mr. Jung) i a Banyoles, de l'arqueòleg i historiador Pere Alsius.